

УДК 070.487«193/195»(045)

I. I. Собокар

ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНИЙ АСПЕКТ САТИРИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ПЕРЕЦЬ» ЧАСІВ СТАЛІНІЗМУ

У статті проаналізовано діяльність сатирично-гумористичного видання «Перець» сталінської епохи з погляду жанрово-тематичного наповнення. Наведено інформацію про авторський колектив журналу. Розглянуто провідні графічні жанри й відомі художники-карикатуристи. Значну увагу приділено тлумаченню місця періодичного часопису в історії розвитку української радянської журналістики.

Ключові слова: сатира, журнал, сатирична публіцистика, жанр, тематика, рубрика.

I. Вступ

На терені української журналістики, зокрема сатиричної публіцистики, активно розвивався та функціонував часопис «Перець», який своєю діяльністю, можна сказати, встановив канони майстерного втілення журналістських жанрів на сторінках періодичного видання. Журнал славився багаторічною працею групи талановитих журналістів, літераторів, художників-карикатуристів. Він охопив декілька історичних епох у житті радянського й пострадянського суспільства, починаючи з доби червоного ренесансу й закінчуючи першим десятиліттям 2000-х рр.

Для кожного періоду характерні свої особливості, які так чи інакше позначилися на функціонуванні журналу «Перець». Так, сталінська доба теж суттєво відобразилася на визначенні провідної тематики й жанрів видання. Часопис завжди тримав руку на пульсі часу, висвітлюючи актуальні події внутрішнього та зовнішнього життя країни, був спрямований на формування громадської думки та зміцнення територіальної цілісності, єдності інтересів радянської спільноти проти німецьких загарбників. Цей період ознаменований участю в наповненні журналу видатних українських письменників, журналістів та карикатуристів.

Актуальність статті зумовлена відсутністю в Україні відповідного аналога, який зміг би конкурувати із сатирично-гумористичним журналом «Перець». Адже наразі наявна активізація суспільно-політичного життя. Цей процес, у свою чергу, спричинив відновлення сатиричних жанрів у різних медіа. Сучасне суспільство позбавлене якісної сатиричної публіцистики журнального типу, тому мусить її замінювати іншими джерелами гумору та сатири, якість яких можна піддати великим сумнівам. Тому є досить доцільним осмислення попереднього досвіду в контексті аналізу діяльності журналу «Перець», який є своєрідним зразком для своїх майбутніх послідовників.

Новизна наукового дослідження пов'язана з тим, що під кутом зору українських журналістикознавців детально перебував лише початковий період існування альманаху під першою його назвою «Червоний перець» та окремі питання стосовно загального аналізу політичного гумору, жанрово-тематичного наповнення в роки Великої Вітчизняної війни, графічного компонента тощо. Таким чином, діяльність видання «Перець» у сталінські часи не була досліджена з повною ретельністю з погляду жанрово-тематичного спрямування, яке спричиняло неабиякий вплив на тогочасну читацьку аудиторію.

Теоретичне підґрунтя цієї розвідки представлене науковими працями українських дослідників А. О. Щербини, Б. М. Мінчина (функціонування жанрів сатири й гумору, зокрема в роки комунізму); В. Т. Косяченка (українська радянська сатирична поезія); Ю. В. Колісника (місце засобів масової комунікації в життєдіяльності радянської системи на прикладі журнальної періодики УРСР); В. В. Полковенка (розвиток української журналістики в роки війни); К. А. Єремєєвої (політичний гумор Радянської України у 1941–1991 рр.) та ін.

II. Постановка завдання

Метою дослідження є аналіз жанрово-тематичної природи сатиричної публіцистики на прикладі сатирично-гумористичного журналу «Перець» років сталінізму.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- 1) визначити провідні жанри зазначеного періоду, автуру;
- 2) проаналізувати тематичну спрямованість текстових матеріалів.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс наукових методів: теоретичні (аналіз галузевої, методологічної літератури, який дав змогу визначити теоретичне підґрунтя дослідження), емпіричні (вивчення та узагальнення творчого процесу, спрямованого на створення сатирично-гумористичних матеріалів, метод спостереження). Для аналізу тематики й жа-

нрології сатирично-публіцистичних творів у виданні «Перець» застосовано типологічний метод, під час вивчення джерельної бази дослідження – історичний метод.

III. Результати

Сталінська доба охоплює 1930 – початок 1950-х рр., для неї характерна достатня кількість подій, які негативно позначилися на діяльності сатиричного журналу «Перець». Насамперед, ідеться про хвилю репресій, застосовану проти працівників видання, яке на той час виходило під назвою «Червоний перець». Через ці обставини журнал припинив своє існування в 1934 р., але на цьому дії тоталітарної системи не закінчилися.

В. Г. Дончик пише: «На початок 40-х років більшість майстрів “веселого цеху” була розстріляна, дехто ще відбував “безневинну провину” в таборах, молоді літератори, пам’ятаючи про трагічну долю старших побратимів, не поспішали виявляти своєї сатирико-мистецької здібності» [2, с. 355]. Однак навіть ці факти не змогли зупинити процес відновлення журналу, який розпочав свою діяльність під новою назвою «Перець» у травні 1941 р. Він згуртував навколо себе творчі сили з метою підтримки шукань на теренах «сміхового» мистецтва.

У першому номері редакція відновленого часопису розмістила натхненне звернення до своїх читачів: «Піднімаю руку й присягаюся: тримати себе завжди сухим і гірким, чесно, не зважаючи на особи, перчити й приперчувати...» [6, с. 2]. Видання встигло випустити п’ять своїх номерів, після чого почалася війна, яка вимагала переорієнтації змісту на нищівне викриття німецького ворога.

«Дослідник періодики Ф. Зіберт слушно зазначав, що “преса завжди набирає форми й забарвлення соціальних і політичних структур, у межах яких вона функціонує”» [3, с. 2]. Редакція «Перця» розпочала пошуки власного тону, барв та образів, які б успішно боролися з загарбниками. Ліричні зразки стали наповненими громадянсько-публіцистичним пафосом поклику, зверненого до захисників рідних земель, чуття зневаги та ненависті до нападників. Це набрало форми публіцистичного та сатиричного вислову.

Варто зазначити, що сатира завжди активно взаємодіє з публіцистикою, вони доповнюють одна одну, «Перець» є яскравим прикладом цього. Сатиричні матеріали за їх природною сутністю можна охарактеризувати як публіцистичні тексти. Причина такого тісного зв’язку прихована в тому, що для сатири є типовими конкретні властивості. Серед них – миттєва реакція на злочинні події, контактування із сучасною суспільно-політичною ситуацією, а також беззаперечна спрямованість моралістичного плану.

В. Й. Здоровега стверджує: «Тривалий час у тлумаченні терміна “сатира” дотримувалися думки, що це група викривальних художніх та художньо-публіцистичних творів різних жанрів. Але тоді до сатиричних важко віднести твори несатиричних жанрів, у яких використовуються прийоми іронії та сарказму. Адже сатира – це не тільки твори викривального характеру, а й спосіб відображення дійсності. Специфіка сатири полягає в тому, що, на відміну від інших жанрів, вона утверджує позитивні ідеали через викриття недоліків» [8, с. 47].

Сатирично-гумористичний журнал «Перець» доби сталінізму є безсумнівним підтвердженням ефективної «співпраці» сатири та публіцистики, у межах якого майстерно використовували журналістські, а також графічні жанри. Провідне місце в цей період займали як прозові, так і поетичні форми втілення змісту. До першої групи можна віднести сатиричну замітку, репліку, фейлетон, памфлет, гумореску, анекдот. Друга група представлена сатиричним віршем, байкою, епіграмою. Автура тогочасного журналу активно відшукувала відповідні до нових завдань художні форми й засоби. До її складу входили О. Вишня, С. Олійник, Д. Білоус, Ю. Мокреєв, О. Подчекаєв, Я. Галан, П. Ключина, М. Карпов, Т. Масенко, С. Воскрекасенко, Є. Кротевич, А. Пархоменко, В. Іванович та ін.

На сторінках часопису аналізованого періоду можна зустріти майстерно виконані зображальні жанри, такі як: карикатура, дружній шарж, ілюстрація, тематична спрямованість яких відповідає потребам часу та читацької аудиторії. Видатними художниками-карикатуристами є К. Агніт, С. Самум, Бе-Ша, М. Сліпченко, В. Литвиненко, Р. Мельничук, В. Гливленко, О. Козюренко, К. Заруба, Гра.

За В. В. Полковенком, «широко висвітлювався героїзм воїнів Червоної Армії, бойові подвиги партизанів, трудовий ентузіазм народу в радянському тилу, у визволених від загарбників районах України. До вогню зброї “Перець” додавав вогонь слова, вогонь іронії, дотепу, в’їдливої сатири, сарказму» [7, с. 18–19]. Велика кількість текстових та зображальних матеріалів присвячена перемозі радянських військ над німецьким фронтом; викриттю роботи гестапо, яке займається фальсифікацією документів; засобам фашистської пропаганди.

Тематика часопису в 1940-х рр. була суто воєнною, але поява так званого позитивного гумору теж була зафіксована. Однією з його специфічних рис є заглибленість у звичне, буденне, прості та звичайні професії героїв, серед яких колгоспний шофер, тракторист, завзятий шахтар, тесляр, хазяйновитий колгоспник тощо. Про такий гумор висловився й сам Остап Вишня: «Це буде сміх стверджуючий, радісний, ясний, теплий» [1, с. 392].

На думку В. Косяченка, «зростає усвідомлення важливості соціально-естетичної ролі гумору і сатири спричиняється до того, що в повоєнні роки їм приділяється чимало уваги в партійній та літературно-художній критиці. В той час, зокрема, було прийнято спеціальні постанови ...

ЦК КП(б)У про «Перець» (1946). Це, безперечно, активізувало творчість сатириків та гумористів, які досягають помітних успіхів, зокрема в розробці зовнішньополітичної теми» [4, с. 47]. Тоді на посаду головного редактора поставили Федора Маківчука, який упевнено почав керувати процесом висвітлення правди. Міжнародна спрямованість сатиричних матеріалів – зображення зовнішніх ворогів радянської влади, мілітаристських намірів англійського уряду в Єгипті, становища робітничого класу в американській імперії, явища расизму в США, панування уряду Англії над країнами Європи, менталітету, образу життя імперіалістичних урядів.

Для тематичного наповнення повоєнного періоду характерна різноманітність. Так, можна відзначити висвітлення:

1) сільськогосподарських питань: піднесення землеробства; колгоспники-ледарі; проблеми в організації ремонту техніки; некомпетентність голів колгоспів та зловживання посадовими обов'язками; розкрадання колгоспного майна; недоліки в процесі соціалістичних змагань;

2) соціальних: сімейні стосунки та цінності молодого родина; продавці, які обманюють покупців; недовготривалість дружби між людьми; неправильне виховання дітей батьками; шкідники навколишнього середовища; засудження пияцтва; висміювання сліпого поклоніння радянської молоді зарубіжній моді в одязі; надмірна зухвалість, самовпевненість та хвастливість людини;

3) управлінських: недоліки в роботі керівників радянських установ; зловживання службовими обов'язками; розкрадання державних грошей і майна; байдужість міськрад, райрад до критичного стану пляжів у літній період по всій Україні; зневажливе та упереджене ставлення представників обкому до підпорядкованих районних центрів як до відсталі провінції;

4) виробничих: бракоробство продукції; нерациональність використання ресурсів директорами різних підприємств; недоліки індустріального та соціалістичного будівництва;

5) робітничих: незадовільна робота працівників телеграфу; безгосподарність робітників вокзалів; невігластво робітників трестів та небажання активної праці; оспівування тяжкої діяльності шахтарів Донбасу;

6) культурно-мистецьких: недоліки в роботі кіностудії; критика неплідної роботи письменників, драматургів, гри артистів на сцені; безглуздість текстів вистав; необхідність творчого розвитку молодих письменників та літераторів; проблеми розвитку культурних процесів в областях України; одноманітність розважальних заходів для відвідувачів заводських клубів, відсутність цікавих ідей;

7) науково-освітніх: критика явища менделізму-моргнанізму; безплідність діяльності наукових працівників; проблеми посилення боротьби за найшвидше впровадження досягнень науки і техніки у виробництво; невігластво учнів та студентів; надлишкове завантаження сільських вчителів громадською роботою; підготовка до першого вересня та формування відповідальності батьків у вигляді їх обов'язкового відвідування батьківських зборів; недоліки заочного навчання;

8) суто професійних: некомпетентність редакторів та журналістів різних видань; засудження копіювання журналістських матеріалів без посилання на першого автора; подання недостовірної інформації; перекошування фактів.

Публіцистичні матеріали, як і раніше, групували в окремі рубрики, створені з метою легшого орієнтування читача в змісті часопису. Серед них можна виділити такі: «Від перчанського інформбюро», «Нотатки про їхні порядки» (сатиричні замітки на різні внутрішні та зовнішні теми), «Консультація перця», «Чудеса в решеті», «Чи знаєте ви?» (репліки авторів з приводу злободенних питань), «Іноземний гумор» (анекдоти про міжнародне життя), «Перечниця» (гуморески про діяльність радянських установ), «Виставка ширнетреба» (фейлетони та памфлети про бракоробство продукції на вітчизняних підприємствах), «З оригіналом згідно» (розміщення справжніх офіційних документів, бланків із безглуздим змістом) тощо.

У кожній публікації відчувалась кровна близькість із потенційною аудиторією, намагання вирішити хвилюючі її питання. Так, Б. М. Мінчин зауважував, що «читачі сигналізують своєму журналу про помічені хиби, висловлюють свої пропозиції і побажання про боротьбу з конкретними носіями зла» [5, с. 180]. Коментарі читачів часопису розміщувалися в таких рубриках, як: «Пошта «Перця»», «Київ – «Перцю»». Неабиякий вплив та рівень ефективності мала рубрика під назвою ««Перець» допоміг», в якій редакція повідомляла про те, які саме заходи були уживані для вирішення зазначених проблем. Це яскравий доказ того, що для редакційного колективу читачка думка була на першому місці, до неї прислуховувалися та брали в розробку.

Сатирично-гумористичний журнал «Перець» сталінської доби був спрямований на відстоювання інтересів радянського суспільства, висвітлення актуальних політичних, міжнародних та соціальних питань, які вимагали негайного вирішення. Він виступав у ролі надійного помічника, який дійсно вмів допомогти там, де цього не змогли зробити інші (відповідні установи, посадовці). При цьому висвітлення кожної проблеми було виконано в легкій доступній формі, викривальний характер якої формувалася завдяки засобам сатири й гумору.

IV. Висновки

Періодичне видання «Перець» доби сталінізму – це яскравий представник української радянської сатири того часу. Він висміював і викривав негативні явища реальної дійсності, у певному розумінні, характерні й типові тенденції. Часопис мав тільки одну зброю – це сміх, який допоміг йому пережити наслідки сталінських репресій, жахиття війни, після чого «Перець» став на захист

інтересів радянського суспільства від представників капіталістичних, буржуазних урядів. Звичайно, що він зазнавав неабиякого впливу з боку чинної партійної системи, яка намагалася все тримати під тотальним контролем, тим паче засоби масової комунікації.

Кожний номер журналу висвітлював злободенні теми, які були представлені в різних публіцистичних жанрах гумористично-сатиричного спрямування. Для воєнного періоду діяльності «Перця» характерне розміщення великої кількості матеріалів, сповнених ненависті до німецького ворога та щирої любові до рідних земель. Більшість із них у легкій сміховій формі розповідала про героїські вчинки солдат, партизанських загонів та невпинну працю людей тилу. Так, тяжкі воєнні будні були осяяні сміхом «перчан», яким вони ділилися із читачами.

Повоєнний етап приніс із собою безліч інших питань, які намагалася вирішити автура журналу разом із читацькою аудиторією. Значна кількість публікацій стосувалася сільськогосподарської, міжнародної, політичної, соціальної тематики. Провідними жанрами часопису зазначеного періоду, як завжди, залишалися сатирична замітка, фейлетон, памфлет, гумореска, байка, сатиричний вірш. Усі вони були неперевершено виконані талановитою автурою журналу «Перець», до складу якої входила безліч відомих письменників, журналістів та літераторів.

Як і кожне періодичне видання, сатиричний часопис використовував принцип рубрикації змісту з метою легшого орієнтування читача в ньому. «Перець» мав багато рубрик, кількість яких постійно поповнювалася. На особливу увагу заслуговують рубрики «Пошта “Перця”», «Київ – “Перцю”», де розміщувалися листи читачів із різних куточків України, схвильованих тією чи іншою проблемою. Місцем розташування редакційних відповідей на злободенні питання громадян була рубрика «“Перець” допоміг». Це в котрий раз підтверджувало близькість журналу до народу.

Не останнє місце посідало графічне оформлення видання, над яким працювали різні художники-карикатуристи, використовуючи все розмаїття графічних жанрів, таких як: карикатура, ілюстрація, дружній шарж. Тематична спрямованість графіки також відповідала тодішнім інформаційним потребам суспільства, тим паче, що вона теж брала участь у формуванні громадської думки.

Треба зауважити, що після свого відновлення сатирично-гумористичний журнал «Перець» став розвиватися далі, залучаючи до себе все більше талановитих майстрів комічного слова й графіки. Він намагався повністю виконувати функції справжнього періодичного видання сатиричного напрямку. Часопис постійно балансував між партійним настановами й необхідністю донесення правди, можливо, це й не завжди виходило, але редакційний колектив завжди чітко розумів, для чого він функціонує.

Але діяльність видання «Перець» у межах аналізованого періоду не закінчується. Часопис продовжував існувати, але вже в наступних історичних умовах, які тим чи іншим чином позначилися на ньому. Тому в перспективі було б доцільним подальше дослідження функціонування сатиричного видання, яке посідає визначне місце в історії української журналістики. Журнал «Перець» є безперечним носієм вдалих моделей і прийомів сатиричної публіцистики, які можна пристосувати на сучасному ґрунті існування медіа різних типів.

Список використаної літератури

1. Вишня Остап. Твори в двох томах. Київ, 1956. Т. 2. 537 с.
2. Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : підручник / за ред. В. Г. Дончика. Київ, 1998. Кн. 2: Друга половина ХХ ст. 456 с.
3. Колісник Ю. В. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.) : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журн. Черкаси, 2008. 290 с.
4. Любов'ю окрилений сміх: Українська радянська сатирична поезія на шляхах становлення і розвитку : літературно-критичні статті / упоряд. В. Т. Косяченко. Київ, 1985. 288 с.
5. Мінчин Б. М. Сатира на службі комунізму. Київ, 1964. 203 с.
6. Перець. 1941. № 1.
7. Полковенко В. В. Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні : монографія. Київ, 1975. 165 с.
8. Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів) / Здоровега В. Й., Сербенська О. А., Григораш Д. С. та ін. ; під ред. В. Й. Здоровеги. Львів, 1989. 328 с.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2017.

Собокар І. І. Жанрово-тематичний аспект сатиричного журналу «Перець» в епоху сталінізму

В статті проаналізована діяльність сатирично-юмористичного видання «Перець» сталінської епохи з точки зору жанрово-тематичної наповнюваності. Представлена інформація про авторський колектив журналу. Розглянуті ведучі графічні жанри та відомі художники-карикатуристи. Значущу увагу приділено трактуванню місця періодичного журналу в історії розвитку української радянської журналістики.

Ключові слова: сатира, журнал, сатирична публіцистика, жанр, тематика, рубрика.

Sobokar I. The Genre-Thematic Aspect of the Satirical Magazine «Perets» Part of Stalinism

The article analyzes the activity of the satiric-humorous edition of «Perets» of the Stalin era from the point of view of genre-thematic filling. Each period was characterized by its features, which some-

somehow reflected on the functioning of the magazine «Perets». Thus, the Stalin era also significantly affected the definition of the leading themes and genres of the publication. The magazine always kept a hand on the pulse of time, covering current events from the internal and external life of the country, was aimed at shaping public opinion and strengthening the territorial integrity, unity of interests of Soviet society against the German invaders. This period was marked by the participation in the filling of the journal of outstanding Ukrainian writers, journalists and cartoonists. The main genre forms of journalistic materials of this period are determined, as well as a detailed thematic description in the military and post-war years of the functioning of the satirical magazine. Information was submitted regarding the author's staff of the publication, which was functioning at that time. Also considered are leading graphic genres and famous caricaturists who were recognized graphic artists. The main headings are given, the purpose of which was to optimize the orientation of the readership in the content of the publication. The degree of participation of readers in the formation of the content of the journal in the form of publications of its own materials under separate headings, as well as letters to the editor, is characterized. The messages covered urgent problems and problems that required immediate intervention by the editorial staff. The journal responded to these letters without fail by posting the answers in the appropriate rubric. Considerable attention is paid to the interpretation of the place of the periodical in the history of the development of Ukrainian Soviet journalism.

Key words: *satire, journal, satirical journalism, genre, subject, heading.*